
Zuzanna Barczyk

Związek Harcerstwa Polskiego Hufiec Olkusz

ORCID 0000-0002-1192-1476

Legendy są w nas – rola harcerstwa w kształtowaniu tożsamości lokalnej i upowszechnianiu dziedzictwa kulturowego

Wstęp

Hufiec ZHP Olkusz im. Bohaterów Powstania Styczniowego obejmuje swoim terenem powiat olkuski i zrzesza około 200 zuchów, harcerzy, wędrowników i instruktorów. Imię hufca nawiązuje do powstańczych walk, które odbywały się na okolicznych terenach. Aktualnie drużyny hufca działają w Olkuszu oraz Kluczach, jednak na przestrzeni lat wychowywały pokolenia całej ziemi olkuskiej.

Wiele z działalności programowych inicjowanych i realizowanych przez instruktorów jest związanych z historią i kulturą regionu. Wśród zakresów tematycznych można wyróżnić działania mające na celu wzmacnianie więzi z „małą ojczyzną”, kształtowanie tożsamości lokalnej, regionalnej i narodowej, a także upowszechnianie wiedzy historycznej dotyczącej regionu i Polski.

Wśród działań realizowanych przez Hufiec ZHP Olkusz znajdują się gry miejskie, rajdy, biwaki, obozy oraz zimowiska. Aktywności te zapewniają przestrzeń dla integracji i promocji zdrowego stylu życia, ale przede wszystkim pełnią istotną funkcję w zakresie edukacji regionalnej i historycznej. W ostatnich latach szczególny nacisk kładziony jest na pogłębianie wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym i historycznym, kształtowanie postaw patriotycznych oraz poczucia więzi z regionem.

Jednym z najnowszych przedsięwzięć na tym polu jest gra miejska inspirowana jedną z najpopularniejszych legend związanych z Olkuszem, przeprowadzona we wrześniu 2024 roku. Inicjatywa ta łączy w sobie elementy zabawy, edukacji oraz aktywnego uczestnictwa dzieci i młodzieży. W ten sposób tworzy platformę, która pozwala na interaktywne poznawanie lokalnych tradycji i historii oraz zachęca uczestników do twórczej kontynuacji opowieści, co stwarza im możliwość wniesienia wkładu w reinterpretację i rozwój lokalnej tożsamości kulturowej.

W dalszej części artykułu omówiono inicjatywy programowe, które wpisują się w szerszy kontekst wykorzystania metody harcerskiej opierającej się na wychowaniu z wykorzystaniem wartości¹ jako narzędzia edukacyjnego angażującego młode pokolenie w proces odkrywania i popularyzowania lokalnej historii. Charakterystyczną cechą tego typu inicjatyw jest połączenie narracji dotyczącej kultury i historii z aktywnością fizyczną oraz pracą zespołową.

O Związku Harcerstwa Polskiego

Związek Harcerstwa Polskiego działa od 1918 roku i jest największą organizacją wychowawczą w Polsce². Jak podała w lutym 2024 roku naczelniczka ZHP Martyna Kowacka, w roku 2023 do organizacji należały 142 692 osoby³. Związek Harcerstwa Polskiego w swojej misji łączy tradycję ruchu skautowego z nowoczesnymi metodami wychowawczymi. Organizacja ta stanowi część globalnego ruchu skautowego i kieruje się zasadami otwartości, apolityczności i wszechstronności⁴. Harcerstwo można określić jako dynamiczny ruch społeczny, którego podstawowym celem jest kształtowanie postaw i charakterów młodych ludzi na podstawie takich wartości, jak patriotyzm, braterstwo, przyjaźń, służba, wiara, praca, sprawiedliwość, wolność i pokój. Uniwersalność tych zasad znajduje odzwierciedlenie w Obietnicy Zucha i Prawie Zucha oraz w Przyrzeczeniu Harcerskim i Prawie Harcerskim, a także w Zobowiązaniu Instruktorskim⁵.

¹ Ł. Hajduk, *Metoda harcerska w wychowaniu*, „Na marginesie” 2011, nr 6, s. 251.

² K. Marszałek, *Elementy obrazu wychowania w działalności Ośrodka Badań Programowych i Ośrodka Badań Psychologiczno-Pedagogicznych/Ośrodka Badań ZHP w latach 1957–1975*, „Pedagogika Społeczna” 2022, nr 8, s. 195.

³ https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=412875594741244&id=100080564195306&_rdr (dostęp: 2.12.2024).

⁴ Główna Kwatera ZHP, *Podstawy wychowawcze. Tekst jednolity po zmianach z XXXIX i XLII Zjazdu ZHP oraz po zmianach wynikających z Uchwały nr 85XL Rady Naczelnej ZHP*, s. 2.

⁵ Tamże, s. 3.

Związek Harcerstwa Polskiego przez lata kształtował swoją kulturę organizacyjną i stworzył unikalne zasady postępowania. Zasady te dają przestrzeń do indywidualnej interpretacji i realizacji. Każdy członek ruchu harcerskiego ma możliwość wyznaczania własnej drogi rozwoju przez realizację indywidualnych prób na kolejne stopnie harcerskie i instruktorskie. Dzięki tej elastyczności organizacja zachowuje aktualność i atrakcyjność w zmieniających się warunkach społecznych.

Program w ZHP jest dostosowany do współczesnych potrzeb oraz zainteresowań dzieci i młodzieży. Uwzględnia zarówno ich pragnienia, jak i wyzwania stojące przed młodym pokoleniem. Instruktorzy stosują sprawdzoną metodę wychowawczą, opartą na kilku podstawowych zasadach. Metoda ta zakłada m.in. pracę w małych grupach rówieśniczych, a także uczenie w działaniu, które pozwala na zdobywanie praktycznych umiejętności w sposób naturalny i angażujący⁶. Ważnym elementem podejścia harcerskiego jest odwoływanie się do idei zawartych w Prawie i Przyrzeczeniu Harcerskim, które stanowią podstawę etyczną i inspirację do działania⁷.

Można wyróżnić cztery podstawowe elementy metody harcerskiej:

- prawo i przyrzeczenie,
- uczenie przez działanie,
- stale doskonalony i stymulujący program,
- system małych grup⁸.

Natomiast metoda wychowawcza ZHP cechuje się:

- dobrowolnością,
- pozytywnością,
- pośredniością,
- wzajemnością oddziaływań,
- świadomością celów,
- indywidualnością,
- naturalnością⁹.

Wspólne działanie elementów metody harcerskiej umożliwia rozwój jednostki w społeczności harcerskiej, przy jednoczesnym uwzględnieniu potrzeb i potencjału każdej osoby. Dobrowolność oznacza świadome podejmowanie decyzji przez dzieci i młodzież. Aktywne uczestnictwo w działaniach harcerskich zależy od wolnej woli i decyzji uczestnika. Pozytywne

⁶ K. Radzki, *Metoda harcerska w oddziaływaniach zakładu poprawczego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2016, nr 12, s. 174.

⁷ E. Cieciera, *Wpływ metody harcerskiej na funkcjonowanie społeczne dzieci niepełnosprawnych*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy” 2017, nr 17(10), s. 247.

⁸ Główna Kwatera ZHP, *Podstawy wychowawcze...*, s. 7–8.

⁹ Tamże, s. 8–9.

podejście w harcerstwie przejawia się w doborze zadań i działań, których celem jest rozwijanie poczucia piękna, dobra i wiary we własne możliwości. Aktywności oferowane przez harcerstwo stymulują rozwój osobowości przez wyzwania i doświadczenia, pomagają odkrywać i pielęgnować talenty oraz wartości.

Edukacja w harcerstwie nie odbywa się wprost, a poprzez działania i doświadczenia. Podstawą takiej nauki przez praktykę jest zdobywanie stopni harcerskich i sprawności, a także udział w stymulującym programie. Proces ten wspierają obserwacja i refleksja, które umożliwiają samodzielne dochodzenie do rozwiązań codziennych problemów oraz rozwój umiejętności życiowych. W harcerstwie każdy może być i uczniem, i nauczycielem. Wzajemność oddziaływań jest podstawą procesu wychowawczego, a to oznacza, że członkowie grupy rówieśniczej uczą się od siebie nawzajem na podstawie współpracy, współzawodnictwa i obserwacji. Dzięki wzajemnemu inspirowaniu się w grupie młodzież ma szansę na budowanie relacji, rozwijanie umiejętności społecznych oraz wzmacnianie poczucia wspólnoty.

Metoda harcerska charakteryzuje się także świadomością celów. Każdy uczestnik powinien znać cel swoich działań oraz rozumieć ich znaczenie. Harcerstwo promuje samorealizację przez wyznaczanie osobistych i grupowych celów, jednocześnie wspierając rozwój umiejętności planowania i refleksji nad własnym postępem. Metoda harcerska uwzględnia także niepowtarzalność każdej jednostki, tworzy przestrzeń dla wszechstronnego rozwoju, dzięki czemu umożliwia każdemu znalezienie swojego miejsca i realizację osobistych celów w duchu wspólnych wartości. Jej unikalną cechą jest naturalność, która oznacza dostosowanie działań harcerskich do wieku, środowiska i możliwości uczestników. Zgodnie z tą zasadą metody pracy są dostosowywane do naturalnych potrzeb rozwojowych – zuchy uczą się przez zabawę, harcerze uczestniczą w grach, a wędrownicy angażują się w służbę i działalność społeczną. Takie podejście sprawia, że harcerskie doświadczenia są autentyczne, angażujące i bliskie codziennemu życiu uczestników.

Metoda harcerska jest spójnym systemem, w którym wszystkie wymienione cechy wzajemnie się uzupełniają i wzmacniają. Łącząc naukę z działaniem, współpracę z indywidualnością, a cele z naturalnością i pozytywnością polegającą na rozbudzaniu poczucia piękna i dobra, rozwijaniu zdolności i pielęgnowaniu wartości, harcerstwo ma możliwość wspierania wszechstronnego rozwoju.

Związek Harcerstwa Polskiego łączy więc dorobek przeszłości z wyzwaniami współczesności i w ten sposób tworzy organizację, która skutecznie wspiera rozwój młodego pokolenia w duchu odpowiedzialności, zaangażowania i otwartości na świat.

Misja ZHP a kształtowanie tożsamości lokalnej

Zgodnie ze Statutem Związku Harcerstwa Polskiego, § 3.1 misją organizacji jest „wychowywanie młodego człowieka, czyli wspieranie go we wszechstronnym rozwoju i kształtowaniu charakteru przez stawianie wyzwań”¹⁰. To wychowanie pozwala na wykształcenie u dzieci i młodzieży trwałych postaw. Wśród nich można wyróżnić braterstwo, przyjaźń i serdeczność, gotowość do bezinteresownej służby, ciągłą pracę nad sobą i swoją osobowością – jej nieprzerwane kształtowanie i doskonalenie. W ramach służby harcerskiej dominują przede wszystkim trzy jej rodzaje; służba Bogu, służba Polsce oraz służba sobie i innym.

Służba Bogu w ZHP rozkłada się na kilku płaszczyznach. Może być traktowana dosłownie jako służba, która wynika z wiary chrześcijańskiej. Jednak równie dobrze może być także traktowana jako służba opierająca się na wartościach duchowych, wykraczających poza dogmaty religijne. W tym rozumieniu ten rodzaj służby odwołuje się do najbardziej podstawowych wartości, czyli miłości, prawdy, dobra, wolności, braterstwa, piękna, sprawiedliwości, przyjaźni i nadziei.

Drugim rodzajem służby jest służba Polsce. Powinna ona wynikać z poczucia przynależności, ze świadomości swojej własnej tożsamości kulturowej i narodowej, które stara się pielęgnować harcerskie wychowanie. Służba Polsce nie jest w stanie zaistnieć bez szacunku dla państwa, miłości do Ojczyzny, poznania jej historii i wykształcenia poczucia godności narodowej. Co więcej, stosunek ten jest obustronny – bez wykorzystania w wychowaniu służby Polsce kształtowanie tych postaw jest znacznie utrudnione, jeżeli nie niemożliwe.

Ostatecznie służba sobie i innym, której podstawą jest odpowiedzialność za siebie, rodzinę, lokalną społeczność, kraj i cały świat, pozwala na kształtowanie wśród dzieci i młodzieży ich osobistego stosunku do społeczeństwa. Każdy rodzaj służby odpowiada konkretnemu obszarowi, który podlega kształtowaniu w ramach harcerskiego wychowania. Wspólnym mianownikiem wszystkich z nich jest gotowość do samodzielnego stawiania sobie wymagań nawet w sytuacji, kiedy nie stawia ich środowisko.

Podstawy wychowawcze Związku Harcerstwa Polskiego jasno wskazują, jaka powinna być osoba, którą kształtuje harcerstwo. Przede wszystkim harcerz powinien być patriotą. W kształtowaniu patriotycznej postawy harcerskie wychowanie kładzie nacisk na wykształcenie poczucia tożsamości narodowej, poznanie korzeni i historii, ukształtowanie postawy szacunku względem nich. Wychodzi z założenia, że utożsamianie się wynika bezpośrednio ze znajomości konceptu, z którym się utożsamiamy. Miłość do

¹⁰ Statut Związku Harcerstwa Polskiego, <https://zhp.pl/statut-zhp/> (dostęp: 3.12.2024).

Ojczyzny, podobnie jak miłość do człowieka, wymaga poznania, rozwija się po zdobyciu wiedzy na jej temat. Wiedzy o tym, z czego można być dumnym, z jakich osiągnięć, wydarzeń i osób, a także wiedzy o tym, jak nasze działania i postawy obywatelskie bezpośrednio wpływają na przyszłość¹¹.

Harcerz powinien być świadomym obywatelem i odpowiedzialnym człowiekiem. Aby wykształcić te cechy, ważne jest zapewnienie dzieciom i młodzieży możliwości aktywnego uczestnictwa w szerszej społeczności. Harcerstwo uczy pracy zespołowej, podejmowania wyzwań i realizacji celów, a także umiejętności inicjowania działań i odpowiedzialności za własne czyny i decyzje. Dotyczy to zarówno mniejszych, lokalnych wspólnot, jak i całego kraju. Człowiek ukształtowany przez harcerstwo powinien być także aktywnym członkiem tych wspólnot, potrafić łączyć obowiązki wynikające z różnych zobowiązań i powinności¹².

Wychowanie przez harcerstwo kształtuje osoby prawe, czyli uczciwe i żyjące w zgodzie z zasadami, o mocnym charakterze. Osoby, które poszukują autorytetów i mogą same się nimi stawać. W harcerskim wychowaniu równie ważne jest pozytywne podejście. Harcerz z założenia powinien być człowiekiem otwartym i radosnym. Nie odwołuje się to jednak bezpośrednio do emocji i samopoczucia, a do pozytywnego stosunku do otoczenia, niewyznaczania granic. Osoba kształtowana przez harcerstwo powinna być także gotowa na zmiany, dzielna i zaradna, odpowiedzialna za własne zdrowie¹³.

Kształtowanie charakteru młodych ludzi w ZHP jest procesem złożonym, ale dzięki temu wszechstronnym i adaptacyjnym. W kontekście kształtowania tożsamości lokalnej harcerstwo pozostaje przestrzenią, w której dzieci i młodzież mają szansę poznawać i doceniać swoje korzenie, budować więzi ze społecznością lokalną i kształtować odpowiedzialne postawy wobec najbliższego otoczenia.

Według Elżbiety Psyk-Piotrowskiej lokalność oznacza tak właściwie „miejsce”, jest pojęciem przeciwstawnym do nielokalności, uniwersalności, ogólności i powtarzalności. W lokalności zawiera się to, co niepowtarzalne, specyficzne i jednostkowe dla danego miejsca¹⁴. Natomiast społeczności lokalne stanowią pogranicze przenikania się poziomów mikro- i makrospołecznego. To właśnie tam człowiek po raz pierwszy doświadcza tego, co nazywane jest społeczeństwem i kulturą, co w dalszej perspektywie kształtuje jego styl życia¹⁵.

¹¹ Główna Kwatera ZHP, *Podstawy wychowawcze...*, s. 6.

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 6–7.

¹⁴ E. Psyk-Piotrowska, *Aktywizacja i rozwój lokalny jako program i metoda działania na rzecz zmian*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica” 2011, nr 37, s. 155–156.

¹⁵ E. Szum, *Wspólnota lokalna czy zbiorowość terytorialna? Wnioski z badań nad samorządem terytorialnym, w kontekście relacji między lokalizmem a globalizmem*, „Rozprawy Społeczne” 2011, nr 5, s. 19–25.

Związek Harcerstwa Polskiego kształtuje więc tożsamość lokalną za pomocą rozwijania wśród harcerzy określonych postaw, wychowywania ich w duchu wartości. Działalność edukacyjno-wychowawcza organizacji na rzecz środowiska lokalnego zawiera się w przygotowaniu dzieci i młodzieży do świadomego podejmowania decyzji. Podstawą tej (i pozostałej) działalności ZHP jest Prawo Harcerskie. To ono wyznacza wartości i kierunek wychowania, które mają wspierać rozwój młodych ludzi jako świadomych obywateli. W ten sposób harcerze mają możliwość poznawania historii, tradycji i kultury swojego regionu, co buduje ich poczucie odpowiedzialności i kształtuje więź z miejscem, w którym żyją.

Związek Harcerstwa Polskiego kształtuje poczucie tożsamości lokalnej dzięki zapewnianiu bliskiej relacji z otaczającą rzeczywistością. Elementami tej rzeczywistości mogą być miejsca, tradycje i legendy, a także ludzie. Harcerskie wychowanie pozwala na aktywne angażowanie się w życie lokalnej społeczności przez organizację wydarzeń, zapoznawanie z historią i współpracę z lokalnymi instytucjami. W ZHP dzieci i młodzież są uczone samodzielnego stawiania sobie wyzwań i ciągłego rozwoju. Promowana jest postawa proaktywna w stosunku do społeczności i środowiska. Wszechstronny rozwój, który jest podstawą misji ZHP, pozwala rozumieć i szanować swoje miejsce w świecie. Uświadamia istnienie korzeni, pomaga je zrozumieć i poczuć przynależność do wspólnoty. Dzięki temu wzmacnia motywację do działania i budowania lepszej przyszłości.

Działalność programowa w Hufcu ZHP Olkusz

Jak już wspomniano, działalność programowa w Związku Harcerstwa Polskiego opiera się na idei wychowania przez działanie, przez doświadczenia. Dzięki temu ZHP tworzy przestrzeń, w której młodzież ma szansę na odkrywanie swoich korzeni, budowanie relacji ze społecznością lokalną i rozwijanie postaw odpowiedzialności za otoczenie. Osobami stwarzającymi tę szansę są instruktorzy pełniący najważniejszą funkcję wychowawczą w organizacji. W wychowaniu młodego człowieka instruktorzy wspierają rodziców i nauczycieli, wykorzystując do tego swoje zaangażowanie i zwykle niewielką różnicę wieku między podopiecznymi a nimi samymi. Głównym zadaniem instruktorów nie jest suche przekazywanie wiedzy, a inspirowanie własnym przykładem. Dzięki temu młodzież, gdy uczestniczy w programie harcerskim, ma okazję zaobserwować, jak w praktyce przejawiają się takie wartości, jak uczciwość, odpowiedzialność i współpraca.

Harcerski system wychowawczy oparty jest na relacjach rówieśniczych i współpracy z instruktorem. Wzmacnia on identyfikację młodych ludzi z lokalną społecznością. Zbiórki, biwaki, rajdy i obozy są okazją do zdobywania

nowych umiejętności, ale służą także jako przestrzeń do poznawania lokalnych tradycji, historii i środowiska. W ten sposób zuchy i harcerze uczą się, że ich działania mają realny wpływ na otoczenie, a współdziałanie w grupie przekłada się na budowanie wspólnoty i tożsamości zbiorowej.

Harcerska działalność programowa pełni dwie podstawowe funkcje: stanowi ośnowę działań wychowawczych i jest przestrzenią do realizacji wartości harcerskich. Jednak należy pamiętać, że pomimo bycia podstawowym narzędziem wychowawczym program nie jest elementem stałym ani jednorodnym. Instruktorzy nieustannie dostosowują go do specyfiki swojej jednostki, lokalnych warunków i potrzeb harcerzy. Właśnie to sprawia, że jest on dynamiczny, elastyczny i adaptacyjny. A w tej różnorodności program harcerski ma zawsze jeden stały cel – kształtowanie świadomych, odpowiedzialnych i zaangażowanych członków społeczności¹⁶.

Rola programu w harcerskim systemie wychowawczym charakteryzuje się pewnego rodzaju dwoistością. Z jednej strony program jest zestawem działań i aktywności, które realizują cele wychowawcze. W tym rozumieniu można określić go jako narzędzie. Z drugiej strony jest podstawą metody, siłą napędzającą całą działalność harcerską. Z tego powodu można spotkać się z różnymi interpretacjami i podejściami do programu wśród instruktorów. Niektórzy z nich postrzegają go jako centralny element wychowawczy, gdy inni widzą go jako strukturę wspierającą realizację metody harcerskiej¹⁷. Mimo tych rozbieżności w rozumowaniu program zawsze jest określany jako czynnik pozwalający młodym ludziom działać, przeżywać i uczyć się poprzez doświadczenia.

Powodzenie działalności programowej w dużej mierze zależy od pracy i zaangażowania instruktorów. To oni łączą teorię z działaniem, wartości z codziennymi doświadczeniami, a także przeszłość z teraźniejszością i przyszłością. W każdym hufcu, czyli jednostce organizacyjnej mniej więcej na poziomie powiatu, znajduje się instruktor lub zespół instruktorów oddelegowanych do działalności programowej danej jednostki. W Hufcu ZHP Olkusz im. Bohaterów Powstania Styczniowego od wielu lat działa zespół ds. programu, prowadzony przez zastępcę komendanta hufca ds. programu. W kadencji obejmującej lata 2023–2027 funkcję szefowej zespołu pełni phm. Zuzanna Barczyk, która objęła stanowisko po phm. Jacku Nowaku, pełniącym służbę instruktorską jako zastępca komendanta hufca ds. programu przez 6 poprzednich lat.

¹⁶ A. Dominiczak, *Program ZHP. Opracowanie wyników badań jakościowych na podstawie dokumentów wewnętrznych ZHP w celu ustalenia tego, jak definiują one program ZHP*, <https://hib.zhp.pl/wychowanie-w-zhp/>, s. 1 (dostęp: 7.01.2024).

¹⁷ Tamże, s. 2.

Hufiec Olkusz jest niewielką jednostką składającą się z 10 gromad i drużyn oraz 1 kręgu instruktorskiego. Na rok 2024 stan hufca obejmował 178 osób, w tym 25 instruktorów. Gromady i drużyny działają na terenach Olkusza i Klucza, a w ciągu ostatnich kilku lat także Bukowna, Jarosławca, Witeradowa i Bolesławia. Cechą charakterystyczną hufca jest dość młoda kadra instruktorska, składająca się przede wszystkim z osób poniżej 30. roku życia, w tym w większości z osób w wieku szkolnym lub studenckim. W hufcu działa jeden krąg instruktorów i starszyny „Mallorn” i trzy zespoły instruktorskie – zespół ds. kwatermistrzowskich, zespół ds. promocji i wizerunku oraz zespół ds. programu.

Działalność programowa w Hufcu ZHP Olkusz opiera się przede wszystkim na wydarzeniach cyklicznych, do których zaliczają się święta państwowe, obchody okolicznościowe, harcerskie święta wewnętrzne, Harcerska Akcja Letnia, Harcerska Akcja Zimowa, biwaki, rajdy, Święto Jury Krakowsko-Częstochowskiej i inne. W 2024 roku z inicjatywy zespołu ds. programu powstała Fabularna Gra Miejska „Próba Srebra”, która jest przewidywana jako nowe stałe wydarzenie w olkuskim kalendarzu harcerskim.

W Hufcu ZHP Olkusz tożsamość lokalna jest uwzględniana w programie na wiele różnych sposobów. Zuchy, harcerze i instruktorzy biorą udział w działaniach, które angażują ich w życie lokalnej społeczności – organizują rajdy historyczne, upamiętniają bohaterów, dbają o środowisko naturalne i współpracują z innymi organizacjami działającymi w okolicy. Program jest tworzony w taki sposób, by zawarte w nim aktywności uczyły odpowiedzialności i budowały emocjonalne więzi z miejscem, w którym się odbywają. W programie hufca i jego jednostek organizacyjnych uwzględniane są lokalna historia i tradycje, w celu budowania w młodzieży poczucia przynależności.

Podobnie jak w całej organizacji, tak i w Hufcu ZHP Olkusz działania programowe w naturalny sposób wspierają proces identyfikacji dzieci i młodzieży z ich lokalnym środowiskiem. Zuchy i harcerze mają okazję do poznawania historii swoich miejscowości, angażowania się w projekty na rzecz społeczności i nauczania się, w jaki sposób ich codzienne działania wpływają na otoczenie. Organizowane programowo wydarzenia (czyli rajdy, obozy, projekty społeczne) często koncentrują się na tematach związanych z dziedzictwem lokalnym. Wykorzystywane są w nich praktyczne działania, takie jak sprzątanie terenów zielonych, pomoc seniorom, organizowanie wydarzeń kulturalnych i uczestnictwo w wydarzeniach patriotycznych. Program ma uczyć, że tożsamość lokalna nie jest jedynie zbiorem wspomnień i tradycji, ale też żywą częścią codzienności, którą zuchy, harcerze, instruktorzy i inni ludzie współtworzą. Należy jednak pamiętać, że omawiany aspekt działalności programowej jest jedynie jej częścią. Podstawową cechą programu harcerskiego jest bowiem jego wszechstronność, polegająca na łączeniu działań wychowawczych z kształtowaniem cech patriotycznych, obywatelskich

i społecznych. Rola programu w budowaniu tożsamości lokalnej harcerzy jest jego ważnym aspektem, ale nie jedynym.

Ponieważ program w harcerstwie jest zwykle rozumiany jako całość działań wychowawczych podejmowanych przez drużynowych, to właśnie drużynowi odgrywają najważniejszą rolę w projektowaniu programu swoich gromad i drużyn. Wszelkie działania wychowawcze drużynowych, w tym działania programowe, wspierane są przez członków komendy i odpowiednich zespołów.

Program harcerski, który realizowany jest w Hufcu ZHP Olkusz, opiera się na wykorzystaniu różnych form pracy i dostępnych materiałów. Do najczęściej wykorzystywanych form pracy, tak w Hufcu Olkusz, jak i w całym ZHP, należą zbiórki, biwaki i rajdy. Obozy i kolonie zuchowe służą podsumowywaniu rocznej pracy gromad i drużyn. W mniejszych hufcach, ze względu na ograniczoną liczbę instruktorów, częściej od obozów drużyn i kolonii gromad odbywają się obozy i kolonie hufca. Jednak ich rola jako okazji do podsumowania zakończonego roku harcerskiego pozostaje taka sama. W programie równie istotne co formy pracy są instrumenty metodyczne. W tej kategorii można wyróżnić stopnie, sprawności, tropy i wyzwania. Należy także wspomnieć o przedsięwzięciach programowych, które organizowane są przez jednostki, środowiska, zespoły lub komendy hufców. Należą do nich festiwale, złoty, złazy i rajdy, które umożliwiają poznanie członków innych gromad lub drużyn, a także promocję własnej jednostki w szerszym środowisku. W odniesieniu do ogólnodostępnych materiałów najczęściej wykorzystywane są tzw. propozycje programowe, czyli ogólnie przygotowane zestawy działań, przeznaczone dla odpowiednich grup metodycznych, zazwyczaj charakteryzujące się spójną myślą przewodnią i tematyką. Ich celem jest wzbogacenie programów wychowawczych dzięki wprowadzeniu aktywności z różnych dziedzin. Realizacja propozycji programowych nie jest jednak obowiązkowa. Zależy od decyzji drużynowego, od tego, czy wspomaga realizację celów wychowawczych wykazanych w programie pracy gromady lub drużyny. Jest uzależniona także od możliwości kadry jednostki i jej środowiska.

Każdy ze wspomnianych elementów wspierających realizację programu ma potencjał kształtowania tożsamości lokalnej. Jego możliwości uzależnione są od wykorzystania, dostosowania do specyfiki środowiska, a co najważniejsze – od pomysłu na formę przedsięwzięcia. Zespół ds. programu Hufca ZHP Olkusz, bez względu na swój skład osobowy, od lat kładzie nacisk właśnie na pomysł we wszystkich swoich inicjatywach programowych. Praca programowa oparta na pomysle wynika z podstawowego założenia programu harcerskiego, czyli wychowania przez działanie. Tym, co ją wyróżnia, jest poszukiwanie nowego podejścia, świeżej perspektywy, odnajdywanie sposobów na adaptację do dynamicznie zmieniającego się środowiska. Podstawą tych poszukiwań zwykle jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie: Co

może sprawić, aby to, czego się doświadcza, było prawdziwe, nowe i wywołujące emocje?

W dalszej części tekstu zostaną omówione konkretne przykłady działań programowych realizowanych w Hufcu ZHP Olkusz im. Bohaterów Powstania Styczniowego, w których istotną rolę odgrywały zagadnienia tożsamości lokalnej i dziedzictwa kulturowego: Rajd Bohaterów Powstania Styczniowego, Fabularna Gra Miejska „Próba Srebra” i Harcerska Akcja Letnia „Dzikie Pola”.

Rajd Bohaterów Powstania Styczniowego

W maju 2024 roku odbyła się VII edycja Rajdu Bohaterów Powstania Styczniowego. Rajd jest akcją cykliczną, organizowaną co roku od maja 2021 roku, wcześniej z przerwami. Nazwa rajdu nawiązuje do bohatera zbiorowego hufca, a samo wydarzenie ma charakter integracyjny. Jego głównym założeniem jest upamiętnienie bohaterów i historii związanej z powstaniem styczniowym, a także uczczenie patronów olkuskiego hufca. Trasa rajdu co roku przebiega w całości lub częściowo przez tereny związane historycznie z powstaniem. Program realizowany w trakcie wydarzenia łączy w sobie elementy integracji jednostek organizacyjnych hufca, edukacji historycznej, wychowania patriotycznego i aktywnego poznawania lokalnych terenów.

Do celów rajdu należy przede wszystkim edukacja historyczna dotycząca regionu. Uczestnicy mają okazję do poznawania wydarzeń i postaci związanych z powstaniem styczniowym. Działania programowe w tym zakresie planowane są w taki sposób, by uniknąć suchego przekazywania informacji dzięki wykorzystaniu form doświadczenia, np. odwzorowywania zwyczajów. Kolejnym celem rajdu jest kształtowanie postaw patriotycznych. Głównymi wartościami uwypuklanymi podczas przygotowywania programu są wolność, solidarność i odpowiedzialność za wspólnotę.

W 2024 roku motywem przewodnim rajdu była postać Romualda Traugutta, ostatniego dyktatora powstania styczniowego. Romuald Traugutt był także patronem roku 2024, w którym odbyła się VII edycja rajdu. Zasadniczą część programu tej edycji była przewidziana do zrealizowania na szlaku. Składała się z zestawów zadań dopasowanych treścią i zakresem tematycznym do odpowiednich grup metodycznych. Każde z zadań nawiązywało do innego wydarzenia z życia bohatera, wykorzystując je jako pryzmat, przez który przedstawiało wybrane realia codziennego życia z czasów powstania styczniowego. Na przykład za pomocą kopii pierwszych stron gazety „Rozmaitości Warszawskie” zuchy miały możliwość zapoznania się z wydarzeniami i wyglądem prasy z czasów narodzin Romualda Traugutta. Ich zadaniem było porównanie stron tytułowych gazet z 1826 i 2024 roku oraz zaznaczenie ich cech wspólnych. Dzięki tego typu zadaniom zuchy, harcerze,

harcerze starsi i wędrownicy, a także towarzyszący im instruktorzy mieli szansę lepiej poznać życiorys Romualda Traugutta i jego wkład w powstanie oraz doświadczyć takich obszarów z tamtego okresu, jak kuchnia, medycyna, moda, zwyczaje weselne, prasa i wiele innych.

Dzięki temu, że trasa rajdu co roku przebiega przez tereny związane z powstaniem styczniowym, uczestnicy mają okazję doświadczać miejsc o wysokim znaczeniu historycznym. W ramach programu wydarzenia organizowane są takie aktywności, które mają za zadanie wspierać rozwój tożsamości lokalnej i patriotycznej. Przede wszystkim należy do nich zwiedzanie miejsc historycznych związanych z powstaniem, np. grobu Francesco Nullo, Kopca Kościuszki czy pola bitwy pod Krzykawką. Kolejną aktywnością są zadania terenowe przystosowane do trasy rajdu, wymagające pracy zespołowej, kreatywności i umiejętności czerpania z dostarczonych informacji. W ramach rajdu odbywają się również spotkania z ekspertami. Podczas VII edycji harcerze mieli okazję uczestniczyć w edukacyjnym pokazie filmowym organizowanym przez Ośrodek Edukacyjno-Naukowy w Smoleniu. Wybór miejsca uzależniony był od trudnej sytuacji terenowej związanej z pojawiającymi się w okolicach Olkusza zapadliskami pokopalnianymi. Rajd Bohaterów Powstania Styczniowego jest też formą dorocznego święta patronów hufca i z tego względu obfituje w aktywności o charakterze integracyjnym. W ramach rajdu w 2023 roku powstała specjalna drewniana tablica pamiątkowa, która w roku 2024 została opatrzona pierwszymi znacznikami edycji w formie ręcznie wykonywanych przez patrole pieczętek.

Fabularna Gra Miejska „Próba Srebra”

We wrześniu 2024 roku odbyła się pierwsza fabularna gra miejska organizowana przez zespół ds. programu Hufca ZHP Olkusz, otwarta na zgłoszenia zewnętrzne. Wydarzenie było skierowane przede wszystkim do dzieci i młodzieży z powiatu olkuskiego, ale udział w nim mogły wziąć wszystkie zainteresowane osoby. Do tej pory hufiec organizował liczne gry fabularne, terenowe i miejskie, jednak były one przeznaczone dla zuchów i harcerzy, często w ramach wydarzeń wewnętrznych i wyjazdów.

Fabularna Gra Miejska „Próba Srebra” w założeniu programowym miała łączyć elementy edukacji historycznej, narracji kulturowej i zdobywania praktycznych umiejętności dzięki angażowaniu uczestników we współczesną interpretację legendy o olkuskim srebrze¹⁸. Legenda ta, dobrze znana w okolicach Olkusza, stanowi do dzisiaj nieodłączną część tożsamości mieszkańców

¹⁸ O. Kolberg, *Lud: jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria V, tom 12; tom 19, Kraków 1871, s. 45.

miasta i jego okolic. Podjęta inicjatywa programowa miała za zadanie nadać tej historii nowy wymiar, umożliwiając uczestnikom gry współtworzenie dalszego ciągu legendy. Podczas organizacji gry, aby zwiększyć jej atrakcyjność, hufcowy zespół ds. programu starał się uniknąć pasywnego odtwarzania legendy. Zamiast tego zaproponowano dynamiczną fabułę osadzoną we współczesnych realiach, w której splatały się przeszłość i teraźniejszość. W ramach założeń fabularnych zapadliska pokopalniane, pojawiające się od niedawna na terenach powiatu olkuskiego, stały się narzędziem legendarnego diabła Rokity, który chciał odzyskać srebro wydobyte przed laty w olkuskich kopalniach. Zadaniem uczestników było wspieranie harcerskich ochotników w „walce z siłami piekielnymi”. Wymagało to zaangażowania całych zespołów i rozwijania konkretnych umiejętności.

Celem gry miejskiej było przede wszystkim emocjonalne zaangażowanie uczestników w legendę stanowiącą część kulturowego dziedzictwa regionu, a także dostarczenie praktycznych umiejętności charakterystycznych dla ruchu harcerskiego, a jednocześnie niedostępnych w ramach standardowego programu nauczania w szkołach. W trakcie gry uczestnicy mieli możliwość zdobycia takich zdolności, jak poprawne wiązanie węzłów, filtrowanie wody, udzielanie pierwszej pomocy i orientacja w terenie. Każdy etap gry łączył elementy szkolenia harcerskiego z misjami fabularnymi, czyli zadaniami kierowanymi tokiem historii, podczas których uczestnicy mają za zadanie wcielać się w przydzielone role. Pozwalało to w atrakcyjny sposób promować wszechstronny rozwój uczestników. W rozgrywce istotne były także elementy pracy zespołowej, kreatywnego myślenia i szybkiego podejmowania decyzji. Techniczny sposób działania, czyli tzw. mechanika gry wymagał od uczestników opracowania odpowiednich strategii i metod postępowania. Punktem kulminacyjnym była konfrontacja z diabłem Rokitą, do której drużyny przygotowywały się, wykonując poszczególne zadania.

Gra miejska powstała także we współpracy zespołu ds. programu z Grupą Teatralną Glutaminian Sodiu, lokalnym zespołem teatralnym znanym z licznych inicjatyw artystycznych. Aktorzy wcielili się w olkuskie diabły, które uczestnicy mogli spotkać w trakcie gry i wejść z nimi w interakcje, by zdobyć przewagę nad Rokitą w rozgrywce końcowej. Dzięki zaangażowaniu członków grupy teatralnej wydarzenie odznaczało się niepowtarzalnym charakterem i autentycznością doznań. Uczestnicy mogli doświadczyć prawdziwych spotkań i współpracy z bohaterami fabularnymi – harcerzami, diabłami i wiedźmą. Wszystkie interakcje wymagały od graczy kreatywności, szybkiego reagowania i współpracy, a jednocześnie wprowadzały elementy humoru i napięcia, które miały wzbogacać całe doświadczenie.

W działalności programowej Związku Harcerstwa Polskiego tego typu partnerstwo z lokalnymi organizacjami i grupami artystycznymi jest bardzo ważne. Jego zadaniem jest nie tylko urozmaicanie i wzbogacanie harcerskich

przedsięwzięć, ale także wzmocnienie więzi społecznych we wspólnocie lokalnej.

Harcerska Akcja Letnia „Dzikie Pola”

Latem 2015 roku w Hufcu ZHP Olkusz została zorganizowana Harcerska Akcja Letnia, której warstwę fabularną inspirowała jedna z ważniejszych pozycji polskiej literatury klasycznej – powieść *Ogniem i mieczem* autorstwa Henryka Sienkiewicza. Obóz harcerski nosił nazwę „Dzikie Pola” i bezpośrednio odwoływał się do wydarzeń i realiów przedstawionych w powieści. Akcja stanowiła połączenie przygody, edukacji i kształtowania tożsamości narodowej. Założeniem programowym obozu było przybliżenie harcerzom losów Rzeczypospolitej w XVII wieku oraz przedstawienie polskiego dziedzictwa literackiego w sposób angażujący i przystępny.

Fabularna część obozu została tak zaprojektowana, aby uczestnicy mogli w prosty sposób zapoznać się z klasyką polskiej literatury i odnaleźć w niej inspirację do działania. Głównym zadaniem programu było przybliżenie zagadnień znanych ze szkoły postrzeganych jako trudne i mało przystępne. Harcerze zostali podzieleni na zastępy, które na czas obozu stały się ich zespołami zadaniowymi. Zastępy były inspirowane postaciami i wydarzeniami występującymi w powieści, aby uczestnicy już od pierwszego dnia mogli się z nią utożsamiać i zacząć postrzegać tę część polskiej literatury jako coś „swojego”. Przez udział w zajęciach i fabularnych grach terenowych młodzież mogła nie tylko przeżywać wydarzenia znane z powieści, ale także aktywnie na nie wpływać. Zależność wydarzeń i wyników od podejmowanych wyborów i działań dawała poczucie sprawczości, a znajomość lektury była praktycznie nagradzana lepszą orientacją w wykreowanym podczas obozu świecie i dawała wymierne korzyści w postaci dodatkowych punktów gromadzonych przez uczestników za realizowane zadania.

Elementy fabularne wprowadzały harcerzy w realia historyczne, a jednocześnie skłaniały do refleksji nad wartościami, takimi jak patriotyzm, poświęcenie i jedność wspólnoty. Dzięki temu obóz oprócz swojej podstawowej funkcji, którą jest podsumowanie pracy śródrocznej drużyn, był także autentycznym doświadczeniem wychowawczym.

Podsumowanie i wnioski

Działalność Związku Harcerstwa Polskiego przede wszystkim koncentruje się na wszechstronnym rozwoju młodych ludzi. Odpowiednio ujęta może także podkreślać wagę tożsamości lokalnej jako jednego z elementów wychowania.

Związek Harcerstwa Polskiego w promowaniu przynależności do lokalnych społeczności kieruje się przede wszystkim uniwersalnymi wartościami i specjalnie opracowanymi metodami.

Praca z dziećmi i młodzieżą w Hufcu ZHP Olkusz charakteryzuje się dużą dynamiką i zaangażowaniem instruktorów, którzy potrafią dostosowywać działania do współczesnych wyzwań wychowawczych. Olkuskie harcerstwo pełni funkcję nie tylko organizacyjną, ale także edukacyjną i kulturotwórczą – wspiera rozwój dzieci i młodzieży, a jednocześnie wzmacnia ich więź z „małą ojczyzną”. Podejmowane przez hufiec inicjatywy programowe stają się istotnym elementem budowania wspólnoty oraz promowania wartości obywatelskich i patriotycznych.

Na podstawie przedstawionych przykładów działań można potwierdzić, że Hufiec ZHP Olkusz skutecznie realizuje swoją misję, dostosowując tradycyjne formy harcerskiego wychowania do realiów współczesnego świata i potrzeb lokalnej młodzieży. Przykład omawianego hufca potwierdza, że harcerstwo pozostaje atrakcyjną i wartościową formą wszechstronnego rozwoju młodych ludzi, zakorzenioną w realiach lokalnych społeczności.

Bibliografia

- Cieciera E., *Wpływ metody harcerskiej na funkcjonowanie społeczne dzieci niepełnosprawnych*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy” 2017, nr 17(10), s. 247–264.
- Dominiczak A., *Program ZHP. Opracowanie wyników badań jakościowych na podstawie dokumentów wewnętrznych ZHP w celu ustalenia tego, jak definiują one program ZHP*, <https://hib.zhp.pl/wychowanie-w-zhp/> (dostęp: 12.01.2024).
- Główna Kwatera ZHP, *Podstawy wychowawcze. Tekst jednolity po zmianach z XXXIX i XLII Zjazdu ZHP oraz po zmianach wynikających z Uchwały nr 85XL Rady Naczelnej ZHP*.
- Hajduk Ł., *Metoda harcerska w wychowaniu*, „Na Marginesie” 2011, nr 6, s. 251–258. https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=412875594741244&id=100080564195306&_rdr, dostęp 2 XII 2024.
- Kolberg O., *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria V, tom 12; tom 19, Kraków 1871.
- Marszałek K., *Elementy obrazu wychowania w działalności Ośrodka Badań Programowych i Ośrodka Badań Psychologiczno-Pedagogicznych/Ośrodka Badań ZHP w latach 1957–1975*, „Pedagogika Społeczna” 2022, nr 8, s. 195–213.
- Psyk-Piotrowska E., *Aktywizacja i rozwój lokalny jako program i metoda działania na rzecz zmian*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica” 2011, nr 3, s. 149–169.
- Radzki K., *Metoda harcerska w oddziaływaniach zakładu poprawczego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2016, nr 12, s. 173–184.
- Statut Związku Harcerstwa Polskiego, <https://zhp.pl/statut-zhp/> (dostęp: 3.12.2024).
- Szum E., *Wspólnota lokalna czy zbiorowość terytorialna? Wnioski z badań nad samorządem terytorialnym, w kontekście relacji między lokalizmem a globalizmem*, „Rozprawy Społeczne” 2011, nr 5, s. 19–25.

Legends are in us – the role of scouting in shaping local identity and popularisation of cultural heritage

Abstract

Polish scouting is a movement based on the idea of education through action. The mission of ZHP points to supporting a young person in all-round development and character shaping by posing challenges. In Olkusz District, the leaders try to strengthen the sense of local identity and belonging among scouts, using initiatives inspired by legends, myths and classics of Polish literature.

Activities undertaken by the scouts include city games, rallies, summer and winter camps. Many of these focus on learning about the region and history, as well as promoting cultural heritage.

Keywords: Polish Scouting and Guiding Association, regional identity, programme initiative, cultural heritage

Zuzanna Barczyk – magister, instruktorka ZHP w stopniu podharc mistrzyni, przewodnicząca Kręgu Instruktorów i Starszyny „Mallorn” w Hufcu ZHP Olkusz, zastępczyni komendanta hufca ds. programu. Od lat związana z działaniami programowymi z ramienia hufca na terenie powiatu olkuskiego, od listopada 2023 roku szefowa zespołu programowego. Odpowiada za takie inicjatywy, jak gry harcerskie podczas Święta Jury Krakowsko-Częstochowskiej, gry fabularne, miejskie i terenowe oraz Rajd Bohaterów Powstania Styczniowego.